

ELEKTRONICKO-DIGITÁLNÍ ZPRACOVÁNÍ HISTORICKÝCH FONDŮ A NEPŘÍMÉ SLUŽBY

Zdeněk Uhlíř, Národní knihovna ČR

Automatizace, elektronizace a digitalizace či vůbec informatizace - mám na mysli celý komplex procesů, nikoli jen některé specifické rysy - se u nás vůbec a v knihovnictví zvláště začala prosazovat a uplatňovat později než v jiných zemích, takže ještě před nemnohými lety bylo možno hovořit o naší zaostalosti. Nyní však je vcelku jisté - a pro oblast historických fondů v mezinárodním a nadnárodním kontextu to snad platí dvojnásob -, že se nám podařilo tuto opožděnost překonat a vcelku se přiblížit úrovni obvyklé i jinde. Ba, pokud jde o oblast právě historických fondů, lze dokonce říci, že za posledních řekněme osm let se naše snažení dostalo do přední linie v mezinárodním, evropském i světovém měřítku (třebaže světovosti je tu třeba rozumět především v její dimenzi euro-americké). Zdálo by se tudíž, že alespoň v tomto směru, když už ne jinde, bychom mohli být spokojeni. Jenže - kromě obvyklého varování, že není radno usnout na vavřínech - je tu ještě jedna skutečnost, která nutně musí odhalit naše uspokojení jako předčasné a tím je utlumit: nemůžeme se zbavit mrazivě naléhavého tušení, že jde jenom o hezkou třesinku na mnohem méně skvělém dortu, že nazírány na vzdálenějším horizontu se naše výsledky jeví jen jako *eine zarte Zimmerpflanze*, abych tak řekl. Jde tudíž teď o to, zdali tato naše květinka ob stojí v drsnějším prostředí, kterému se říká knihovnická praxe a které zdaleka tak povzbudivě nevypadá. Pokusím se nad tím zamyslet.

Především je nutno vzít v potaz dvě frapantní skutečnosti, kolem nichž se nyní všechno točí, třebaže jsou jakoby skryté. Jenže ony nejsou skryté, to jenom my si je nechceme přiznat; obáváme se, že bychom přitom pohlédli do tváře Medusy - a kdo by se neobával, že zkamení? Anebo jsme tam už pohlédli a většina zkameněla. A tak tedy skutečnost první: znovu a znovu někteří dopředu hledící hovoří o rozdílu mezi knihovníkem a informačním pracovníkem, jakož i o tom, že se nelze nerozhodnout, ačkoli i nerozhodnutí je samozřejmě jistým řešením. A přece se převážná část pracovníků českého knihovnictví tomuto rozhodnutí nejenom vyhýbá, ale dokonce zpochybňuje existenci problému, který ji zakládá. Pak ovšem jakkoli mluvit o elektronizaci a digitalizaci je směšnou, nebo skličující - jak pro koho - marností. Ale nedosti na tom, je tu i skutečnost druhá: znovu a znovu různí nadšení novátoři mluví o potřebné změně nejenom vědeckého, ale docela sociálního a kulturního paradigmatu, jakož i o tom, že je

třeba kriticky reflektovat základy, neboť bez toho je každý metodický postup zpozdilý. A přece si většina z nás namlouvá, že toho vůbec není zapotřebí, protože prý jako nějak bylo, tak i nějak bude. Ale potom jakékoli dosavadní výsledky mohou než jen ztratit svou platnost, protože dosud jsme sotva překročili k budování základů: jsme na počátku, ne na konci, a tak tolik kýžený klid je onou širokou a pohodlnou cestou, o níž bychom arci měli dobře vědět, kam vede. Shrnutí a podtrženo: pokud chceme mluvit o elektronizaci knihovnických služeb, musíme kriticky reflektovat základy, abychom věděli, na čem, co a jak stavět. Osmělím se nastínit jednu možnou variantu.

Vyjděme z toho, že dnes již informatizaci *etc.* můžeme nahlédnout komplexněji a strukturovaněji než jenom jako práci s počítačem, do nějž ukládáme to, co jsme dříve psali na listy papíru a kartotéční lístky, či využití počítače, na jehož monitoru čteme právě to, co jsme do něj vložili. Prosazením informačně komunikačních technologií a vybudováním technických základů jejich infrastruktury se situace zcela zásadně změnila: na počítač už nemůžeme pohlížet jen jako na lepší psací stroj; stal se nástrojem vedoucím nás do jiné dimenze. V tomto ohledu lze za podstatné považovat tři věci: vznik všeobecně přístupných souborných či sdružených katalogů, funkcionalizaci elektronické pošty a uplatnění dynamického webu. Je sice možná pravda, že v jistém smyslu tu můžeme říci *nihil novi sub sole*, protože v témž jistém smyslu tak fungovalo již dříve publikování katalogů některými knihovnami, jakož i tradiční pošta a telefonie. Jenže je jisté, že není komunikace jako komunikace a recepce jako recepce: použité médium ovlivňuje jejich kvalitu, a to jak co do rychlosti a dostupnosti, tak co do obsahu.

Tato změna přinesla podstatnou novinku: díky rychlosti a dostupnosti komunikačních prostředků či technologií se změnil i rozsah jimi umožněné prostředně komunikace, a to přinejmenším v oblasti, kterou bychom mohli nazvat administrační či transakční. Fyzická přítomnost uživatele v knihovně přestává být pro částečné a někdy dokonce plné uspokojení jeho potřeb, či spíše požadků obvyklým standardem. Na pořad dne se tedy postavilo rozlišení služeb blízkému a vzdálenému uživateli. Bylo by však nežádoucí, aby se z tohoto rozlišení stalo nějaké rutinní zaklínadlo. Jednak je to rozlišení nedostatečné a neúplné, jednak je to jen ten nejprvnější počátek dalších novinek. Zcela analogicky případu blízkého uživatele není ani zde služba jako služba, ani informace jako informace. Mnohé tedy zatím zůstává nejistým, zřejmé však je jedno: rapidní vzrůst uživatelů jak historických dokumentů či fondů samotných, tak služeb poskytovaných příslušnými útvary, resp. jejich pracovníky.

To s sebou přináší dva závažné problémy: jednak se blízké a vzdálené užívání leckdy zdvojují, což celkový vzrůst požadků na služby ještě významněji zvyšuje, jednak v dohledné době nelze očekávat, že by se toto zdvojování a potažmo tento růst podařilo zamezit. Základní otázka totiž tkví hlouběji, než je jakákoli možná reorganizace služeb, jejich fungování a poskytování. Vzhledem

k rozdílnému charakteru historického a současného dokumentu z hlediska jejich recepce, a tedy i zpracování a využívání, není dost dobře možné učinit záznamy o historických dokumentech součástí standardních knihovnických systémů. To má ovšem velice překérní následek: nelze sjednotit výpůjční agendu pro blízkého a vzdáleného uživatele do jediného procesu. Prakticky to potom znamená, že část agendy, kterou normálně vykonává blízký uživatel, přechází v případě uživatele vzdáleného na pracovníka knihovny. A ještě překérnější je, že tlakem na zvýšení produktivity lze tuto situaci řešit pouze částečně: nejenom že nelze vyloučit chyby, ale naopak, jejich možnost - i skutečnost - se zvyšuje. Úhrnem to znamená, že rozsah uživatelů se zvětšuje, avšak kvalita služeb se zhoršuje a že to není dáno jenom konkrétní situací, ale paradigmatem systému založeném na dosavadním dokumentalistickém pojetí knihovnictví.

U vědomí toho lze říci jen jediné: v rámci dokumentalisticky pojatého knihovnictví je jakákoli tzv. demokratizace přístupu, která hledí jen na zvýšení počtu skutečných i možných uživatelů, jen neblahou iluzí, úplně stejnou iluzí, jakou trpí třeba celé zdravotnictví, školství nebo sociální politika. Plyne z toho, že je nezbytně zapotřebí změnit samo stávající paradigma, neboť vše ostatní by bylo jen nicotnou kosmetickou úpravou. Nejdůležitější otázkou potom je, na čem tolik potřebnou paradigmatickou inovaci či transformaci založit. Ukazuje se pak, že vhodným východiskem tu je digitalizace obrazu, umožňující vytvářet digitální kopie či faksimile historických dokumentů. Nejde ovšem o samy tyto kopie, nýbrž o kontext přípravy dat potřebných k jejich zpracování, jakož i o kontext následného využití a využívání. U vědomí toho je nutno postupovat tak, abychom dosáhli něčeho, co můžeme předběžně nazvat informatizací dokumentu. Co si však pod tím představít?

Je dobře si uvědomit, že naše dosavadní pojetí dokumentu trpí jakousi vnitřní nejednotností. A v případě historického dokumentu je to ještě zjevnější než v případě dokumentu řekněme moderního. Chápeme jej totiž ve dvojím podstatně odlišném smyslu: jednak z hlediska jeho striktně fyzické povahy, ztotožňující jej s jeho nosičem a zakládající tak tzv. archeologii knihy, jednak z hlediska jeho schopnosti ideálního zprostředkování, ztotožňující jej převážně s textem. Zcela rozhodující však je to, že ono fyzikalistické pojetí je dominantní, což v podstatě znamená, že se dopouštíme redukce na pojetí přímočaře fakticistní: dokument jako nosič a dokument jako prostředník splývají do jedné věci; schopnost ideálního zprostředkování pak ovšem vystupuje jako pouhá vlastnost této věci, nikoli jako zvláštní aspekt, který tím, že zprostředkuje, zároveň také vytváří zvláštní nevěčný, kontextový horizont. Dominantní archeologie knihy se prostě řídí selským rozumem apoštola Tomáše: na co si nemohu sáhnout, to není, a pokud přece jen je, pak pouze jako trapný pomysl. Pokud budeme v tomto pojetí pokračovat dále, sdružíme tyto jednotlivé fyzické věci do větších celků, kterými jsou fondy spravované jednotlivými příslušnými institucemi až nakonec dospějeme k jakémusi soubornému fondu, organizovanému institucemi

více méně podřízenými jednomu státu. A tak tedy: domnívájící se, že rozvíjíme odbornou či vědeckou práci, vykonáváme prostě jen úřad, jakýsi správní *Hilf-samt*. Hovořit o informatizaci dokumentu tudíž znamená celé toto pojetí beze zbytku zrušit.

Pokud si to dostatečně jasně a naléhavě uvědomíme, okamžitě nám bude jasné, že pořizování digitálních kopií zbavujících dokument právě jeho fyzické povahy v její kvalitativní specifitě stojí na počátku této cesty. Zároveň však je nutno přiznat, že to je pouhá možnost, nikoli rovnou skutečnost. Jak už jsem si tu oblíbil říkat, není digitální dokument jako digitální dokument. Nejde totiž o jeho jaksi technickou či technologickou povahu, nýbrž také o jeho - řekl bych - recepční manipulaci. A právě z tohoto hlediska je zásadní rozdíl mezi dokumentem webovým a dokumentem třeba na CD, jakkoli technologie jejich utváření je do značné míry stejná, zakládá se na stejných standardech a užívá stejného software. CD přece stále lze vzít do ruky a to je velice svůdné: v tom je velice podobný knize; současně však je čitelný pouze strojově, nikoli pouhým okem a v tom je knize zcela nepodobný. Splývání nosiče a ideálního zprostředkování tu tedy zůstává, a tudíž informatizace tohoto typu dokumentu není v plné míře možná, a to jak v rovině teoretické úvahy, tak praktického nakládání s ním. Dokument na CD tak vlastně řeší pouze otázku ochrany originálního dokumentu, což je v tuto chvíli zcela stranou našeho zájmu.

Radikálně jinak je tomu ovšem s dokumentem webovým, třebaže základní použitá technologie je tu stejná. Podstatné je, že tento typ dokumentu se odpoutává od fyzické povahy svého nosiče, ba že o nosiči v užívaném fyzikalistickém smyslu vůbec nelze hovořit. Zároveň tento typ dokumentu umožňuje i metodologické, nejenom technologické užití hypertextu a hyperlinek, a tak se dostává na horizont, na němž se utváří kontextualita. Ta je pak jeho podstatným rysem, nikoli věcnost či předmětnost ve smyslu jednotlivosti. A právě tím se z jednotlivého jevu stává jev hromadný, důraz se přesouvá z partikularity na universalitu; takový dokument pak vyžaduje přístup typologický a řekněme i sémiotický, nikoli popisný. Ve svém úhrnu to ovšem znamená, že dokumentalistické, fyzikalistické a institucionální pojetí práce s historickými dokumenty, jejich soubory, shluky, třídami apod. ztrácí smysl. Tím, že se dostáváme k jinému pohledu na dokument, tím, že jsme provedli informatizaci dokumentu, měníme základní východiska knihovnictví a vědy, knihovnických služeb a badatelského využívání. Dostáváme se do jiného myšlenkového světa a to má vliv i na naši činnost.

Tak jako v jistém stupni elektronizace bylo nutno rozlišit služby blízkému a vzdálenému uživateli, protože se to začalo jevit jako praktický problém, nyní nám nezbyvá než učinit další krok. Jestliže je totiž digitální kopie historického dokumentu medializována jako informatizovaný webový dokument, vyvstávají tu dvě nové možnosti: jednak dodávání dokumentu, ať až tradiční poštovní cestou, nebo elektronické, jednak badatelské využívání na dálku, využití nepřímé,

jež nemá žádný sobě odpovídající knihovnický proces, protože uživatel se jaksí ve všem všudy může obsloužit sám. Z toho pro nás plyne dvojí: nejprve musíme začít rozlišovat mezi přímými službami, ať už pro blízkého, nebo vzdáleného uživatele, a službami nepřímými a potom se musíme začít snažit převést pokud možno všechny vzdálené a snad i část blízkých uživatelů z oblasti přímých služeb do oblasti služeb nepřímých. Jedině to se zdá být uskutečnitelnou cestou k vyřešení problému vzrůstu uživatelů historických fondů a k odstranění nejednotnosti procesů poskytování základních služeb. Jako je už běžné odstiňovat uživatele od přímého využívání originálních dokumentů tím, že se mu poskytne kopie na náhradním nosiči, tak se nyní začíná jevit jako žádoucí odstínit uživatele od přímých služeb vůbec. Dokumenty mu přece nemusí nikdo podávat, on má možnost vybrat si je sám. Přirozeně se pohybujeme ve sféře možností, nikoli skutečností. Ale to nemění nic na tom, že představu nepřímých služeb už nemůžeme opustit, protože je důsledkem informatizace dokumentu, již jsme dosáhli.

Ale nutno říci, že tohle všechno je jenom začátek, protože to hlavní teprve přijde; nyní zakoušíme pouhé první náznaky. Jasně však už vidíme, že se tu rýsuje první krok k novému informačnímu prostředí, jehož základem bude hybridní knihovna spojující procesy přímých služeb v tradiční knihovně s procesy nepřímých služeb v knihovně virtuální či digitální. Tím je klasické institucionální pojetí knihovnictví nejenom narušeno, ale přímo zrušeno. Tradičně vymezený obor, byť je to někomu sebevíc nepříjemné, prostě zaniká. Půjčování knih anebo dokumentů vůbec, jakož i zprostředkování informace odjinud přestává být dostatečným důvodem existence historického knihovnictví jako kvalifikovaného oboru, poněvadž leccos lze už dnes získat snáze, rychleji a dokonce lépe i bez pomoci knihovníka, který se vymezuje jako pracovník poskytující přímé a bezprostřední služby badatelské sféře. Takovýto knihovník má nanejvýše šanci stát se manipulačním pracovníkem či operátorem. Důraz kladený na hypersofistikovanou katalogizaci podle zásad a pravidel, která sice sama sebe nazývá vědeckou, avšak odjinud se jí takového uznání nedostává, je jenom milosrdným zastíráním skutečných problémů, které jsou na úplně jiné úrovni. Nové informační prostředí vede k tomu, že ztotožnění kvalifikovaného historického knihovníka s tzv. vědeckým katalogizátorem končí a musí končit prostě proto, že informatizací dokumentu se zcela zásadně změnil předmět práce a činnosti. Prosté zachování a uchování dokumentů a jejich přeměna v sofistikované katalogizáty přestává stačit k založení kvalifikovaného oboru. A jinak než jako kvalifikovaný obor nemá historické knihovnictví zajisté smysl.

Úhrnem tedy jde o to, co bychom mohli nazvat kulturní identitou historické knihovny. Ona informatizace dokumentu, která znamená jeho jiné pojetí, v novém informačním prostředí působí i na knihovnu tradiční, na onu reálnou, které stále ještě rozumíme dokumentalisticky, fyzikalisticky a institucionálně. Avšak je jenom otázkou času, kdy i tento zvyk vyprchá - pak bude tradiční knihovna ke změně donucena; dnes ještě se může relativně volně rozhodnout.

Zdá se, že kámen úrazu je právě zde, v onom rozhodnutí, které vyžaduje odvahu. Zdá se totiž také, že knihovníci se obvykle stali knihovníky také z toho důvodu, že se doufali zbavit břemene právě odvážného rozhodování: dosavadní paradigma tím, že nahradilo kritické myšlení pouhým myšlením metodickým, dalo jim zásady a pravidla a když ty selhaly, dalo jim potřebu a požadavek uživatele. Knihovníkům to vyhovovalo, chtěli zůstat žáky, nikoli stát se mistry: žáka někdo ochrání, mistr však narazí sám za sebe. Je naprosto signifikantní, že Václav Klaus v jednom rozhovoru uvádí malé lidi a podřízené pracovníky právě v tomto pořadí: sekretářky - řidiči - knihovníci - uklízečky. Má-li při tom jít o kvalifikovaného historického knihovníka, jenž sám sebe v nejhlubším nitru jistě nepovažuje za malého člověka se všemi s tím souvisejícími konotacemi, anebo o někoho jiného, je mimo knihovnický skleník naprosto irelevantní. Jestliže tedy historický knihovník má pocit, že je něčím více než jen podavačem toho, co uklízečka očistí, musí to nějak a hlavně prosadit, musí dokázat formulovat kulturní identitu své knihovny jinak, než bylo dosud obvyklé. Prostě musí začít nové informační prostředí účinně vytvářet, nejenom je trpně přijímat.

Často jsme zvyklí říkat, že vše souvisí se vším. A tak bude vhodné, abychom si dobře povšimli toho, co hraje významnou roli v sociální a sociálně ekonomické sféře, která v sobě knihovnictví přinejmenším částečně zahrnuje a která mu - to je asi ještě důležitější - dodává a přiděluje status i mimo jeho ghetto: tím, co hraje tu závažnou roli, je přidaná hodnota. Ta přirozeně není dána intenzitou práce a délkou času, ba ani produktivitou, nutnou k jejímu vzniku, nýbrž prostě tím, že zvyšuje užitečnost, a tedy upotřebitelnost něčeho, co tu bylo předtím; rozmnožuje variabilitu možností a vytváří flexibilitu příležitostí. Překračuje jed nouúčelovost a jediné správné řešení. Takovou přidanou hodnotou v případě historického knihovnictví je dodatečná informace, která není pouze prezentací něčeho, co není zjevné přímo, není tedy ztotožnitelná s pouhými katalogizačními metadaty, ať už je chápeme formálně či obsahově, nýbrž je metainformací, průsečíkem odkazu a poukazu; odkazu k tomu, co už je, poukazu na to, co ještě není. Metainformace převádí popisnou prezentaci (katalogizace) a procesualní reprezentaci (půjčování) v konstrukci, která přesahuje tuto bezprostřední prvoplánovou úroveň. Je vcelku lhostejné, budeme-li tu hovořit o dekonstrukci či konstruktivní destrukci nebo ještě o něčem jiném. Podstatné je, že dodatečná informace pochopená jako metainformace opouští uzavřený kruh striktních zásad a metodických pravidel, protože si uvědomuje, že ve své základní povaze je to kruh bludný. Kritické zdůvodnění má pro ni větší legitimitu než dodržení náležitěho metodického postupu. A právě tato dodatečná informace pochopená jako metainformace se poté, co jsme, byť možná nevědomě, provedli informatizaci dokumentu, stává jednoznačným centrem knihovnické práce, cílem knihovnického úsilí a snažení. Že jde o zcela radikální diskontinuitní řez, není snad třeba zvláště zdůrazňovat. Radikálnost tohoto řezu není ovšem jen takto vnější a vnějšková, těžiště její problematičnosti je naopak spíše uvnitř: nejde tu totiž v první

řadě o nějaké rušení dosavadních výsledků či zapomínání nabytých znalostí, jak se domnívají konzervativní tradicionalističtí kritici těchto přístupů, nýbrž o něco mnohem, mnohem tíživějšího. Znamená to odříznutí nereflektované představy absolutního subjektu, který umožňuje domněnku objektivního poznání, panoptika, kde v jednom reji víří a krouží jednotlivci a Paní Věda, popravdě však modla scientismu. Jde tedy o to, rozlišit poznání jako takové od statusu a nároků těch, kteří se na něm tak či onak podílejí.

Spojení informatizace dokumentu, nepřímých služeb a dodatečné informace pochopené jako metainformace tedy znamená pro tradičně cítícího a myslícího historického knihovníka smrtelné nebezpečí, neboť odstraňuje sám *raison d'être* jeho existence. Obvyklou reakcí je tedy zarputilá obrana proti těmto novotám považovaným za barbarské - nikdo přece nechce řezat větev, na které sedí. Málokdo si ovšem chce připustit, že shnilá větev se tak jako tak zlomí sama. Jeví se mi proto jako rozumnější zavčasů předsednout na větev jinou, na nějakou pevnější, kde bychom se nemuseli ztravovat představou hrozícího pádu, ale mohli se věnovat něčemu povzbudivějšímu. Ale předsednutí na jinou větev je právě ona změna paradigmatu, k níž se tu stále znovu vracíme. Podpora a rozvíjení nepřímých služeb poskytujících informatizované dokumenty s dodatečnou informací tedy není nějakou povrchní změnou praxe, je to změna zásadní, jež vytváří novou situaci. Nemůžeme ustoupit před touto výzvou, nemůžeme setřást úkol, který to na nás klade.

Je dobré si stručně, tentokrát však jinými slovy zopakovat základní charakteristiku dosavadního paradigmatu: je jí aditivní objektivismus, tedy sestavování domnělých fragmentů v domnělý celek. Lze to vyjádřit zcela lapidárně: až sebereme, tzn. popíšeme, všechno, budeme také všechno vědět. Jenže je se obávat, že spíše než abychom věděli všechno, prostě pro stromy neuvidíme les. Musíme přece soudně uznat, že účelem není informace *etc.* shromažďovat, nýbrž se v nich vyznat. Na základě tohoto aditivního objektivistického paradigmatu se však všude, tj. nejenom v reklamě, ale i ve vědě a vědeckoinformačních oborech, vyskytují exformace, tj. nejenom informační šum, ale především informační balast. Exformace jsou protikladem informací, vzpírají se jakémukoli řádu, plodí chaos, který je beztvárností nicoty a prázdnotou marnosti. Veškerá metodičnost je pak jenom terapeutickou zástěnou, chráníci nás před úlekem z hrozivého rozbřesknutí, že sice něco děláme, ale vlastně nevíme co, a že naše výsledky vypadají přesně podle toho. Tato terapeutická metodická zástěna vede historické knihovníky k tomu, že se zpěčují rozlišovat mezi pravidlem popisu dokumentu, které strukturuje vnější skutečnost a je jakousi speciální aplikací tř. předrozvrhovací noeze, a standardem tvorby záznamu, který strukturuje vnitřní skutečnost a je speciálním modelem intersubjektivní komunikace. Brání se tak rozpoznání, že informace není ničím *per se* jsoucím, nýbrž že je něčím povýtce kontextuálním. Kým by přece byl historický knihovník, kdyby se nemohl přisát k pomyslnému absolutnímu subjektu, který takovéto šarady nepotřebuje?

Právě na tomto místě se dostáváme ke krucióálnímu bodu. Zjišťujeme, že pravidlo popisu jako reziduum fyzikalistického pojetí dokumentu ztrácí svůj dosavadní stěžejní význam, přestává být tím hlavním úběžníkem práce historického knihovníka a že standard záznamu je pouhým prostředkem zpracování dat a komunikace. Měli bychom tedy být důslední a uvědomit si, co to opravdu znamená. A tu uvidíme, že jsme až dosud povyšovali prostředek nad cíl, a to tak důrazně, že se nám cíl sám vlastně úplně vytratil. Anebo jinak: příkládali jsme cíli příliš konkrétní podobu, nepřipouštějíc si, že v diskontinuitě života je právě on ustavičně znovu vytvářenou kontinuitou zaměření. Zaměření ovšem není žádná *res extensa*, ke které můžeme někdy dojít. Je něčím jako ustavičné vyrovnání předmětů z nepředmětého či nepředmětového pozadí. Naším úkolem je jenom realizovat toto zaměření ve stále nových konkrétních formách, jež mají význam pro intersubjektívni komunikaci informace. Řečeno jednoduše, musíme ve své činnosti a práci naplnit dvě podmínky: jednak rozpoznat, že intelektuální kultivace a kritické myšlení je závažnější než metodičnost, jednak pochopit, že sdělení nabývá plného významu teprve tehdy, když překročilo hranice speciální disciplíny, kde vzniklo. Prostě nevykonáváme úřad podle neměnných pravidel a neděláme to jen pro sebe a sobě podobné.

Základním měřítkem takového paradigmatu pak není objektivita, verifikovatelnost a falzifikovatelnost, nýbrž variabilita, flexibilita a alternabilita. Totální nárok na správnost, který je vyjádřením vnějšího statusu a motiv pro budování *image*, pozbývá svého opodstatnění a nahrazuje jej rostoucí universum partikulárně vrstvených horizontů proměnlivého pořadí, z nichž každý, pokud se stane tím řídícím, může být pochopen jako *pars pro toto*. Dušan Třeštík to v jiné oblasti nazývá přechodem od fragmentů k segmentům. Nejde tu tedy o vytváření metodicky přesvědčivých odtažitých kumulací, ale o soulad vnějšího významu a vnitřního smyslu, konstrukce a zaměření. Úplně jednoduše řečeno to pro nás znamená pochopit historické dokumenty nikoli jako jednotlivé odpovědi a výpovědi, jež je nutno seřadit do jednotlivých linií, ať už bychom je chápali sémanticky, nebo vývojově, nýbrž jako odezvy minulých otázek, tzn. pochopit je nikoli jako jednotlivosti, nýbrž jakou součást pozadí, abych tak řekl. Prostě historické dokumenty prostřednictvím jakéhosi *knowledge management* spojovat, než bychom je popisováním rozdělovali. Archiváři by pochopili, kdybych řekl, že tu jde o jakýsi druh komplementarity, prostě o rehabilitaci pertinenčního principu oproti hypertrofii principu provenienčního.

Představme si to, co jsem tu zatím přestřel, poněkud konkrétněji a praktičtěji. Vyjděme znovu od vznikajícího nového informačního prostředí, v němž se pohybují informatizované dokumenty a kde se mají poskytovat nepřímé služby, a ujasněme si nejprve, jak toto prostředí vypadá a čím se liší od informačního prostředí tradičního. Pohybují se v něm vedle katalogových záznamů různého druhu a typu digitální kopie originálních historických dokumentů, edice originálních dokumentů, případně jejich registry a abstrakty

v různém stupni, jakož i všelike bibliografické a faktografické záznamy rozličného druhu a v neposlední řadě k tomu všemu se vížící vědecká a odborná literatura. Chtělo by se říci, že to není vůbec nic pozoruhodného, protože právě takhle nějak vypadá informační prostředí tradiční. Jenže to by byla docela mylná domněnka, protože mezi oběma těmito prostředími shledáváme několik zcela zásadních a podstatných rozdílů.

Za prvé, informatizovaný dokument je dokumentem otevřeným, nikoli uzavřeným. Znamená to, že má mnohem menší míru stability, a to jak pokud jde o proměnlivost jeho formy a obsahu, tak pokud jde o jeho vztah k ostatním dokumentům jakékoli formy a kteréhokoli řádu. To značí, že kontextovost je mu dána přímo, nikoli zprostředkovaně. Nic z toho v tradičním informačním prostředí reálně neshledáváme; dokonce i ona kontextovost je tu dána spíše jenom abstraktně. Výsledkem toho všeho je, že informatizovaný dokument ve srovnání s dokumentem tradičním je pevněji spojen se svým pozadím, je zkrátka jako jednotlivost mnohem méně výrazný.

Za druhé, namísto dvojrůvnosti dokumentů (totiž vlastní dokumenty - záznamy o nich), typické pro tradiční informační prostředí, tu musíme reálně počítat s trojrůvností. Na jednom horizontu, což je v tradičním informačním prostředí opět možno jen abstraktně, tu přicházejí dokumenty primární (kopie historických dokumentů, tj. originální dokumenty v rámci dokumentů subsidiárních, svého druhu inserty), sekundární (tzv. literatura, dokumenty volněji či těsněji se vížící k dokumentům primárním) a terciární (jakékoli evidenční záznamy o dokumentech primárních a sekundárních, katalogy, bibliografie apod.). to ovšem znamená, že v tradičním informačním prostředí zcela jasná a zřejmá objektivnost historických dokumentů se oslabuje do pouhé objektovosti. Není tu tedy pole, kde by bylo možno vidět jasnou dělicí čáru mezi přítomností a minulostí, a tak tedy ani nelze ztotožnit minulost s dějinami. Minulost nazíraná v zrcadle kontinuity idejí je pouhým materiálem dějin, je jaksi jen rezervoárem jejich možností. Otázka, jak něco opravdu bylo, či co opravdu bylo, tak vlastně pozbývá v tomto prostředí smyslu, protože nejspíše nic skutečného neznámá. Objektivita, jak ji pojímá scientismus vytvořivší tradiční informační prostředí, tu přestává být rozvrhem skutečnosti, protože ji nelze opřít o žádný výraznější předmět.

Za třetí, v tomto novém informačním prostředí se hranice stírají ještě jinak. Jestliže správně pochopíme význam hromadného jevu, o němž už byla řeč, roli pozadí a úlohu kontextovosti, pak se dostáváme k myšlence transtextuality. Znamená to, že spolu s prolínáním témat, které se zakládá na škálovitém řazení horizontů v rozvrhu kontinuity idejí, pozbývají svého dosavadního významu ostré hranice mezi jednotlivými speciálními disciplínami. A toto oslabování hranic mezi obory má zajisté ještě druhý významný zdroj, totiž klesající význam metodičnosti, petrifikované v zásadách a pravidlech. Je otázka, zda tu máme hovořit o interdisciplinaritě, nebo transdisciplinaritě, ale to nyní snad není tak důležité.

Jde tu v první řadě o to, že takto oslabená disciplína přestává mít pro člověka, který se v tomto prostředí aktivně pohybuje, legitimační význam. Srozumitelněji řečeno to znamená, že zaměstnání už nelze ztotožňovat s povoláním a naopak, že jakákoli systemizace nemůže zaručit status a tím méně *image* v tomto ohledu. Úhledná a *gemütlich* atmosféra prostředí, v němž vědecká a odborná práce je skrytě hierarchizovaným úřadem, se nenávratně vytrácí. Příslloví: *komu dal pán bůh úřad, tomu dal i rozum*, je nadále možno pochopit jen ironicky.

Je tedy vidět, že nové informační prostředí s sebou přináší vskutku převratné změny, které se nemohou nedotknout ani profesionálního profilu historického knihovníka, pokud tak lze říci. Zvyšující se význam nepřímých služeb mu totiž do značné míry odebrává roli bezprostředního připravovatele a poskytovatele, který pouze reaguje na poptávku. Naopak mu vzniká úkol tuto poptávku formovat svou nabídkou. Místo specializace disciplín tak lze hovořit o profilaci pracovišť, programů a jednotlivců a o specifikaci konkrétních projektů. Jinak řečeno, nové informační prostředí vede v historickém knihovnictví k požadavku stírání rozdílů mezi vědeckým a odborným pracovníkem, mezi poskytovatelem služby a jejím uživatelem, jakož i mezi hierarchickými stupni vědecké a odborné byrokracie vůbec. Zdá se, že se tu ohlašuje zrod jediného povolání pracovníka tak či onak se stýkajícího s historickými dokumenty, informatizovanými dokumenty zbavenými fyzikalizace, zrod povolání, jež může být a je vykonáváno v různých zaměstnáních. Působí to jistě nesmírně kontroverzně, ale už před tím nadále nelze zavírat oči, jakkoli to protičečí dosavadním formám institucionalizace.

A tak se zdá, že nelze pominout ani jisté sociální konsekvence a prospekce. Je vcelku jisté, že za dané situace, která je u nás, a v atmosféře, jež z ní plyne, budou téměř všichni zúčastnění jakýmisi - *sit venia verbo* - expertními byrokraty, neboť překonat zjevný či skrytý etatismus se nám zatím příliš nedaří. Zbývající zlomek zúčastněných potom bude vykonávat funkci - dovolím si drobnou hyperbolu - příživníků u soukromých zaměstnavatelů. Jistě se tu napořád hovoří o tzv. národním kulturním dědictví atp., vkrádá se však otázka, zda lze vcelku bez dalšího ztotožňovat *národní, veřejné a státní*, jak se to pořád ještě obvykle u nás děje. Z tohoto bezproblematického etatistického nazírání plyne právě ona neradostná systemizační byrokracie, která se postupně dostává do rozporu s nově vznikajícím informačním prostředím. Jistě si nelze úhrn práce s historickými dokumenty představit bez rozhodujícího podílu *organizací*, to však v žádném případě neznamená, že musí nezbytně jít o organizace byrokratické a tím méně o organizace státní. Dovede si však ten, kdo je dnes historickým knihovníkem a stojí před tou překérní skutečností, že se také musí živit prací, dovede si takový člověk u nás vůbec představit něco jiného? A přece je zřejmé, že zvyšující se význam nepřímých služeb k nutnosti kultivovat a prosazovat takovou jinou představu stále důrazněji vede. Ale ona se neobjeví sama, bude třeba ji těžce vydobýt.

Ukazuje se, že elektronicko-digitální zpracování historických dokumentů a fondů postupně a čím dále tím naléhavěji začíná klást otázky, které jsme dříve nepředpokládali a o jejich existenci neměli ani tušení. Ačkoli zejména jejich praktické řešení bude ještě velice obtížné, můžeme v nich vidět i jisté povzbuzení, alespoň v tom smyslu, že ti, kterým se objevují, se nebudou vyhýbat setkání s budoucností a právě tak nebudou plakat nad rozlitym mlékem.